

© Н.С. Вакула, 2015

УДК 61 (09) (477.87)

Н.С. ВАКУЛА

Медична бібліотека Закарпатського обласного інформаційно-аналітичного центру, Ужгород

АНДРІЙ НОВАК – ФУНДАТОР ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КЛІНІЧНОЇ ЛІКАРНІ. ДО 165 РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

В дослідженні висвітлено історію становлення лікарні та визначну роль Андрія Новака, уродженця Закарпаття, в її розбудові.

Ключові слова: історія Закарпаття, визначні особи, історія лікувального закладу

Головна лікарня міста над Ужем стала обласною не одразу. Перш ніж дорости до такої величини і значимості вона пройшла свій довгий шлях організації, становлення і розвитку. За історичними даними перша згадка

про діяльність лікувального закладу в Угорщині, в тому числі і Закарпатті, відноситься до XI століття. Монахи бенедиктинці та антоніанці створювали при монастирях притулки-лікарні, де вони займалися лікувальною практикою. Це була «монастирська» медицина, яка бурхливо розвивалася в Європі ще з V–VI століть. Згодом за прикладом монахів такі лікарні-притулки почали утворюватись при рицарсько-монаших орденах іоанітів, лазаритів, тамплієрів... У XIII столітті «монастирська» і «церковно-монастирська» медицина зароджуються і на теренах тодішнього Закарпаття. Основними медичними закладами стали ті шпиталі-притулки (госпіталі, лазарети), які з благодійною метою з'являлися при церквах, монастирях та релігійних общинах. Лікарська допомога в цих перших «стаціонарах» полягала в наданні першої невідкладної допомоги при травмах і каліцтвах, лікуванні найбідніших верств місцевого населення, жебраків та одиноких літніх людей. Оскільки в цей час спеціальних медичних навчальних закладів у західних областях України ще не існувало, то медичні кадри готувались шляхом учнівства [1, 3]. Треба зазначити, що не всі монастирі Закарпаття займалися і лікуванням. Так, наприклад, Грушівський, Мукачівський, Угольський монастирі були

осередками духовної культури, які активно сприяли розповсюдженню освіти в Закарпатті, переписували й видавали книги. З їх стін вийшло чимало церковних діячів, письменників та науковців.

За історичними даними перші шпиталі в нашій області виникли у селі Середнє (XIII ст.), м. Берегове (друга пол. XIII ст.), м. Мукачеве (1649 р.). Першими монахами-лікарями, які оселилися в Закарпатті були рицарі Ордену Тамплієрів (храмовиків), яким було виділено землі для місцевих провінцій у нашому краї королем Угорської держави ще у XII ст., на яких вони й збудувати фортеці. У спеціальному притулку (hospitium) монахи-лікарі здійснювали догляд за своїми хворими та особами місцевого населення, яке зверталось по медичну допомогу. Медична допомога як стаціонарна, так і амбулаторна, надавалася ними незалежно від віку чи терміну лікування пацієнта. Вже тут до лікувальної справи, яка охоплювала більшість тогочасних лікарських спеціальностей, в тому числі і хірургічну практику, духівники залучали своїх помічників, навчаючи і передаючи їм свій багатий досвід [3; 4].

1312 року орден було звинувачено у ересі і римський папа Клемент V своїм указом розпустив його. Тамплієри назавжди покинули свої фортеці в Закарпатті. Проте лікувальна справа в Закарпатті не зникла. Її продовжили монахи-госпітальєри з Ордену св. Антонія, які вселилися у Середнянський монастир і займалися тут лікувальною справою до 1380 року. Після цього забезпечення населення Закарпаття стаціонарною і амбулаторною медичною допомогою силами спеціально підготовлених лікарів завмерло на довгий час.

З середини XVII ст. в Ужгороді та інших великих містах Закарпаття поруч з цеховими об'єднаннями шевців, гончарів, пекарів... виникають і цехові структури медичної допомоги, яку здійснювали

хірурги-цирульники. В цехах основною фігурою був майстер, але щоб ним стати треба було пройти триступеневу форму навчання: учень, помічник-товариш, майстер. Кожен етап завершувався кількогодинним публічним іспитом як теоретичних, так і практичних медичних вмій і навиків та демонстрацією голярського мистецтва насамкінець. Навчання тривало 5–6 років, поки майстер не переконувався у тому, що помічник може лікувати самостійно. Після цього помічник-товариш отримував мандрівну книжку, грошову допомогу і йшов здобувати ще більші практичні навички в інших майстрів. У щоденній своїй практиці поряд з підстриганням і голінням (засіб заробітку на прожиття) хірурги-цирульники надавали першу необхідну медичну допомогу: зупиняли кровотечі, робили перев'язки при пораненнях, лікували виразки, шкірні і венеричні хвороби, виконували ампутацію пальців і кінцівок та інші незначні оперативні втручання, що стосувалися вуха, носа та горла. І це була кваліфікована медична допомога на той час [1].

Після лікарень-монастирів ідея доброчинства та милосердя не вмирає. Вона знаходить своє втілення в організації шпиталів-притулків, які стали виникати в Закарпатті під покровительством католицької церкви. Перший такий шпиталь, усього на кілька ліжок, був утворений в Ужгороді у 1451 році, по Карлу Мейсарошу він був заснований Другетами при католицькому костелі у будівлі під № 6 [7]. Пізніше в міських протоколах Ужгорода лікарня, під назвою госпіталь, згадується в 1620, 1627, 1686 роках. Догляд за хворими в них забезпечувався сестрами-жалібницями та окремими світськими благочинними матронами. Такі лікарні не були забезпечені спеціально підготовленими медичними працівниками, і медична допомога була якісно нижчою, ніж це було в лікарнях монастирів, проте їх існування було необхідне для всіх нужденних. 1747 року цей госпіталь згорів, але невдовзі його відбудували заново. В ньому можна було розмістити 5 осіб, фонд лікарні існував на пожертви і складав 128 флоринів.

1845 року за рахунок доброчинних заходів владою Ужгорода було куплено будинок для лікарні міста (на вул. Мельничній). Але розрахована вона була усього на 4 ліжка і до 1852 року існувала на пожертви добродіїв. З 1852 року місто почало виділяти із бюджету на лікарню 400 флор. і розпочало будівництво нового триповерхового приміщення для лікарні на вул. Другетів. Однак, військова влада міста почала вимагати передати новобудову на потреби армії, на військовий госпіталь, що зрештою і було зроблено [10]. В цій будові військовий госпіталь розміщений і понині. З метою винагороди за дану поступку війську у 1854 році імператор Австро-Угорщини подарував для лікарні міста будинок на площі Орліній (нині це вечірня школа на пл. Шандора Петефі), який дістався місту як заставний спадок від посла Франца Баноці за борги. У зв'язку з цим будинок лікарні

на вулиці Мельничній у 1855 році було продано з аукціону за 1 тис. флоринів, які були зараховані до уставного фонду лікарні. Нова простора будівля вже могла забезпечити лікування 30-ти хворих і врешті отримала статус державної лікарні. 1863 року у лікарняному фонді нараховувалось 13.612.04 флор., в тому числі і відшкодування міської казни за лікування іногородніх та інших пацієнтів. Але це приміщення стало скоро непридатним, і мерія у 1866 році купує за 7000 флор. будинок по вул. Капушанській за № 701 і 702, після чого приміщення лікарні на пл. Орліній було продано за 3 000 флоринів. Лікарня перемістилася в сусідню одноповерхову будівлю, бо куплене приміщення в той час служило казармою, і тільки після того як військові покинули її, там було розміщено лікарню. Так лікарня міста знайшла своє місце назавжди. Обов'язки старшого лікаря, управляючого справами, почав виконувати д-р Яков Прейс.

1869 року д-р Я. Прейс порушив клопотання про надання лікувальному закладу права публічності, яке було підписано міністром і надано лікарні з 1 січня 1871 року. Це зобов'язувало її надавати амбулаторну і стаціонарну медичну допомогу військовим, іногороднім та мешканцям міста. Догляд за хворими у 1879 році звіряється монашому ордену «Сестер милосердя ім. Св. Вікентія».

У 1872–1873 рр. на Ужанщині лютувала холера. З огляду на велику смертність, у 1873 році на вимогу окружного начальника в Собранцях Вікентія Неметі, Міністерство внутрішніх справ Королівського Намісництва Австро-Угорщини відрядило у Собранці бригаду лікарів, серед яких був 23-річний Андрій Новак. За П. Согою має місце й інша версія прибуття А. Новака в Ужгород: маючи хворі легені і страждаючи на кровохаркання, А Новак приїхав сюди скоріше з надією поправити своє здоров'я, але сталося так, що А. Новак пов'язав подальше усе своє життя з Ужгородською міською публічною лікарнею, дбаючи про її розбудову і розвиток [10].

Андрій (Ендре) Новак (1850–1939) народився в селі Руське Поле Тячівського району Закарпатської області в заможній родині. Батько був великим землевласником. Середню освіту отримав у Мараморошсегетському реформатському лицейі (нині Румунія) та в Кошице (нині Словаччина). Вищу медичну освіту – у Віденському, а потім у Будапештському університетах, де 1872 року одержує диплом доктора медицини. Після завершення навчання працює в лікарні Рокус [6, 12, 1].

Після припинення епідемії у 1873 р. А. Новака переводять в Ужгород і приймають на роботу в міську публічну лікарню помічником лікаря. Завдяки винятковим організаторським здібностям, уже через рік А. Новак обирається керівником лікувального закладу і перебуває на цій посаді протягом 1874–1927 років. Лікарня на цей час мала 4 палати і 60 ліжок.

У 1876 році відповідно до статті XIV Закону «Про впорядкування справ охорони здоров'я в

Угорщині» (1876 р.), у краї офіційно затверджувалась практикуюча діяльність дипломованих акушерок і тих жінок, які б хотіли займатись акушерством та здобути диплом у будь-якій «повивальній школі», а особливо тим, які мешкали в радіусі 75 км від такого закладу. Інші ж змушені були щорічно виходжувати дозвіл на практикуючу діяльність у жупного лікаря. Такий порядок діяв до того часу, поки у певній місцевості не з'являлася дипломована акушерка або «повивальна школа». Такого закладу не тільки у місті, але й у краї не було. Тож з ініціативи і завдяки клопотанням А. Новака, при підтримці Міністерства шкільництва і освіти та з боку В. Тауффера, уповноваженого Міністерства внутрішніх справ з питань рододопомоги, 6 червня 1890 року за № 34.589 у погодженні з Міністерством внутрішніх справ було дано дозвіл на відкриття при лікарні **акушерської школи**, яка розпочала діяльність першого листопада 1890 року тримісячними курсами навчання. Щорічно тут одержувало професійну підготовку 50–55 акушерок. Тримісячні курси тривали до 31 грудня 1893 року. Зрозуміло, що така система не була досконалою, проте це були перші кроки до покращення стану народжуваності в краї. Таких курсів було вісім, і дипломи одержало 202 курсантки. Рівень їх підготовки став досконалішим, коли в 1894 році під керівництвом А. Новака було проведено будівництво двоповерхового навчального корпусу. Нова будова була поставлена як прибудова до самої лікарні. Земельна ділянка для цієї цілі була подарована містом, пуркмістром Ужгорода Олександром Лулей (Luley), про що свідчить лист-дарча від 28.09.1894 року. Спочатку навчання проходило в самій лікарні, а через деякий час слухачки курсів почали проходити і службу в палатах у якості медичної практики. Директор був один на два заклади – А. Новак. Адміністрація лікарні виконувала для акушерської школи господарську, фінансову і облікову діяльність. Будова не мала власного входу з вулиці. Вхід до неї був через головний вхід лікарні. Крім того вони були з'єднані сходами на першому поверсі, дахом і підвалом. В установі розмістилось три палати з 17-ма ліжками для родиль, родильний зал, амбулаторія і аудиторія для лекцій. Вперше тут було організовано палату-притулок для підкинутих немовлят на 15 місць. Ще одне мале приміщення з одним ліжком на першому поверсі використовував лікар-інтерн як помешкання. Інтернату для слухачок не було, вони змушені були проживати на приватних квартирах неподалік лікарні, платити за житло, тому відвідували тільки лекційні та практичні заняття. Скоро це стало обтяжливо для них. Мова навчання була угорською. Ці два фактори були перешкодою до навчання у школі дівчат з віддалених місць краю. Термін підготовки акушерських кадрів збільшився до п'яти місяців.

Під час війни приміщення акушерської школи використовувались для потреб військових. У 1918 р. було організовано інтернат, який знаходився

спочатку у підвальному приміщенні школи. Хоч це не було гігієнічно, але іншого виходу поки що не було. Для курсанток була введена стипендія, проведено забезпечення їх найнеобхіднішим інвентарем та засобом до переїздів. За період 1890–1918 рр. Ужгородську державну акушерську школу закінчило 1607 жінок.

1924 року проведено зміну призначень приміщень школи для більш раціонального і практичного їх використання, створено власну канцелярію. 1925 р. – проведено радіо, 1927 р. – внутрішнє облаштування закладу: оновлено освітлення, проведено телефон, сигналізацію, ремонтовано підлогу. Переміщено канцелярію та інші приміщення. У родильній залі було викладено білу плитку і встановлено нову кахельну піч (камін). Ця реконструкція надала вагомості закладу. Акушерська школа набула статусу училища. У 1890–1927 рр. – А. Новак незмінний її директор, викладач.

За короткий час його поєднаної діяльності в Ужгородській міській лікарні та акушерській школі, завдяки його організаторським здібностям та усіма можливими важелями впливу на владу у лікарні також відбулися зрушення: у 1882–1890 рр. розширено павільйон «А», кількість ліжок доведена до 200, а відповідно збільшилась можливість надати стаціонарне медичне обслуговування громадянам: особливо розширився діапазон хірургічних втручань, вперше було започатковано оперативне акушерство та гінекологія. Це було великим досягненням на той час.

У 1908 р. Ужанським жупанатом була задумана і фінансована велика будівнича програма, спрямована на розбудову лікарні. На її реалізацію було виділено субвенцію у розмірі 100 000 крон і здійснювати її довелось А. Новаку, що стало наступним кроком його діяльності. Клопітка праця по плануванню, оформленню і погодженню документів з Міністерством внутрішніх справ тривала 4 роки. В 1912р. було завершено будівництво невеликого інфекційного павільйону («С»), на який було витрачено 35 000 крон, у 1913 р. – триповерховий хірургічний корпус («В») за 300 000 крон, у 1914 р. – збудовано майстерню і пральню, у 1915 р. – завершено будівництво триповерхового психіатричного корпусу («Д») на 260 хворих, в якому на час війни розмістили лазарет і лікували поранених воїнів [5; 9].

Відомо, що у 1920 р. в лікарні було вже 400 ліжок, працювали: один головний лікар, 7 лікарів, 30 медичних сестер, у тому числі 18 монахинь (були прийняті на роботу в лікарню на пропозицію А. Новака).

Розвивалася лікарня і за часи перебування Закарпаття у складі Чехословаччини (1919–1939 рр.). А. Новак продовжує бути її керівником. Крім повсякденних турбот, займався науковою діяльністю, громадською і просвітницькою роботою, брав активну участь у культурному житті міста. Серед десятка статей наукового доробку А. Новака актуаль-

ною є монографія «Громадське здоров'я як економічний фактор у державному житті» (1893 р.), присвяченої проблемам організації та проведенню медико-санітарного обслуговування населення, удосконаленню самої системи охорони здоров'я, пошуку шляхів виведення його з відсталого стану.

А. Новак брав активну участь у роботі Угорського товариства натуралістів, був головою деяких його засідань. Протягом десятиліть був головою адміністрації ужгородських державних шкіл, членом міської управи, членом законодавчої комісії по комітату, багатьох благодійних і громадських об'єднань. Входив у «Правління Масарикової Ліги проти туберкульозу», організованої Червоним Хрестом Чехословаччини, яке знаходилося в Мукачеві і координувало роботу громадської охорони здоров'я. Високо цінував і захоплювався музикою й сам її складав і є автором, за свідченням Й. Кобаля, ряду музичних творів, зокрема «Вальс Маргарети» для фортепіано (1879 р.) був дуже популярним в той час [6].

Діяльність невтомного А. Новака була належним чином оцінена громадськістю міста. На честь 40-річної діяльності д-ра А.Новака (21.10.1913 р.) було вирішено намалювати у натуральну величину портрет і виставити його в адміністративній частині лікарні. На засіданні міської управи за заслуги у Першій світовій війні 17 листопада 1917 року його

обрано Почесним громадянином Ужгорода і було нагороджено орденом Австро-Угорщини – Франца Йосифа. А вулицю Кутову, яка виникла ще у 1870-х роках й проходила північніше лікарні, перейменували на вул. Новака (вона і нині зберігає цю назву). Нагороджений орденом офіцера Червоного Хреста [12].

Вшанувала А. Новака і чехословацька влада міста. Як писала газета «Свобода», 22 квітня 1923 року з нагоди 50-літньої діяльності директора лікарні А. Новака, відбулися святкові урочистості, присвячені ювілею. Своєю присутністю на урочистому засіданні міської ради шану ювіляру віддав віцегубернатор міста Еренфелд [11]. До цього ювілею на стіні вестибюлю хірургічного корпусу лікарні була встановлена меморіальна дошка з написом вдячності угорською, чеською й українською мовами. Але у 1938 році після рішення Віденського арбітражу (2 листопада 1938р.) і передачі міст Закарпаття Ужгорода, Мукачева і Берегова разом з прилеглими до них селами Угорщині, представники нової влади тільки через те, що на меморіальній дошці були присутні чеський та український текст, зняли її (зараз цей напис і меморіальну дошку відновлено).

28 лютого 1927 року д-р А. Новак вийшов на пенсію і жив в Ужгороді. 11 вересня 1939 року д-р А. Новак несподівано помер. Похований на Кальварії [6].

Лікарня, яку закладав Андрій Новак, переживши майже півтора століття та наступні після А. Новака організаційні процеси, продовжує надавати медичну допомогу. І сьогодні – це сучасна багатопрофільна лікарня, яка об'єднує усі збудовані ним копуси у єдиний лікувальний

комплекс – Закарпатську обласну лікарню ім. Андрія Новака, демонструючи, що ім'я її засновника, яке присвоєно лікарні у 2008 році, навічно залишиться в історії закладу і пам'яті края. У сквері лікарні на його пошану встановлено погруддя (2004).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вакула Н. Нариси з історії медицини Закарпаття : з давніх часів до 40-х років XX століття / Н. Вакула. — Ужгород : Мистецька лінія, 2006. — С. 9—29.
2. Вереш Є. І. А. Новак — видатний закарпатський лікар, вчений, педагог / Є.І. Вереш, З.Ю. Вереш // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Медицина». — Ужгород, 1993. — Вип. 1. — С. 3—5.
3. Вереш Є. Монастирські лікарні в Закарпатті у XIII—XIV ст. / Є. Вереш // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею / упоряд. П. Федака. — Ужгород, 1996. — Вип. 2. — С. 28—35.
4. Вереш Є. Про що мовчать руїни у Середньому / Є. Вереш // Новини Закарпаття. — 1997. — 1 березня.
5. Долиной Н. Общественная городская больница в Ужгороде / Н. Долиной // Подкарпатская Русь. За годы 1919—1936 / ред. Е.С. Бачинский. — Ужгород : Школьная помощь, 1936. — С. 79—81.
6. Кобаль Й. Ужгород відомий та невідомий / Й. Кобаль. — Львів : Світ, 2003. — С. 171—172.
7. Мейсарош К. История Ужгорода / К. Мейсарош. — Ужгород, 1861.
8. Немець В. Развитие акушерства на Подкарпатской Руси / В. Немець // Подкарпатская Русь. За годы 1919—1936 / ред. Е.С. Бачинский. — Ужгород : «Школьная помощь», 1936. — С. 77—78.
9. Новак Андрій (Ендре) (1850—1939) / Н. Вакула // Вакула Н. Нариси з історії медицини Закарпаття : з давніх часів до 40-х років XX століття / Н. Вакула. — Ужгород : Мистецька лінія, 2006. — С. 40—42.
10. Сова П. Прошлое Ужгорода / П. Сова. — Ужгород : Тип. «Школьной помощи», 1937. — С. 329—335.
11. Юбилей д-ра Новака // Свобода. — 1923. — 22 апреля.
12. Gaar I. Dr. Novak Endre emlékezete / I. Gaar // A Gyongyossi irodalmi tarsasag Evkonyve. V. Kotet. 1918—1942. — Ungvar, 1942. — P. 95—99.

N.S. VACULA

Medical library Transcarpathian Regional Information Analytical Center, Uzhhorod

ANDRIY NOVAK – FOUNDER TRANSCARPATHIAN REGIONAL HOSPITAL BY THE 165 ANNIVERSARY OF THE BIRTH

The study about the history of the hospital and becoming a prominent role Andre Novak, a native of Transcarpathia, in its development.

Key words: history of Transcarpathia, famous people, history hospital

Стаття надійшла до редакції: 28.10.2014 р.